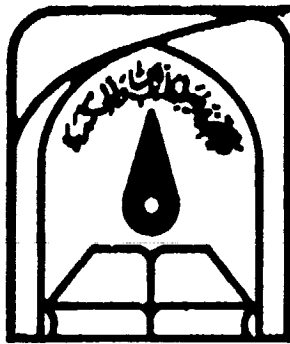

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۵۴
۵

۳۹۵۸۳

وزارتخانه استوارت ایران
تبریز

۱۳۸۰ / ۱۱ / ۲۴

دانشگاه تربیت مدرس

دانشکده علوم انسانی

016388

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد علوم سیاسی

مفهوم عدالت در اندیشه جان استوارت میل

نرگس تاجیک نشاطیه

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر حاتم قادری

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر علیرضا حسینی بهشتی

آذر ۱۳۸۰

۳۹۹۵۴

تاییدیه اعضای هیئت داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

اعضای هیئت داوران نسخه نهایی پایان نامه خانم نرگس تاجیک نشاطیه

تحت عنوان: مفهوم عدالت در اندیشه جان استوارت میل
را از نظر فرم و محتوی بررسی نموده و پذیرش آن را برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد پیشنهاد می کنند.

اعضای هیئت داوران

۱- استاد راهنما: دکتر حاتم قادری

۲- استاد مشاور: دکتر سیدعلیرضا حسینی بهشتی

۳- استاد ناظر: دکتر عباس منوچهری

۴- استاد ناظر: دکتر جهانگیر معینی علمداری

۵- نماینده شورای تحصیلات تکمیلی: دکتر عباس منوچهری

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس مبین بخشی از فعالیتهای علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند

ماده ۱: در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب راقبلاً به طور کتبی به مرکز نشر دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲: در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه)، عبارت ذیل را چاپ کند.

«کتاب حاضر، حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد / رساله دکتری نگارنده در رشته علوم سیاسی است که در سال ۱۳۸۰ در دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی سرکار خانم / جناب آقای دکتر حاتم قادری مشاوره سرکار خانم / جناب آقای دکتر سید علیرضا حسینی بهشتی از آن دفاع شده است.»

ماده ۳: به منظور جبران بخشی از هزینه های نشریات دانشگاه تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به مرکز نشر دانشگاه اهدا کند دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۳: در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۰/۰۵۰ بهای شمارگان چاپ شده رابه عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.

ماده ۵: دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصل کند؛ به علاوه به دانشگاه حق میدهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابها عرضه شده نگارنده برای فروش، تأمین نماید.

ماده ۶: اینجانب نرگس تاجیک نشاطیه دانشجوی رشته علوم سیاسی مقطع کارشناسی ارشد تعهد فوق را ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

تقدیم به

مادر صبور و پدر مهربانم:

دوستان و یاران من در زندگی

تشکر و قدردانی

اکنون که مراحل پایانی پژوهش حاضر طی شده است، پس از سپاس خداوند، بر خود لازم می‌دانم از همه کسانی که مرا مرهون لطف خود قرار داده و به نوعی در شکل‌گیری این پایان‌نامه یاری‌ام نموده‌اند، تشکر و قدردانی نمایم.

بویژه از استاد ارجمند، آقای دکتر حاتم قادری صمیمانه متشکرم که نه تنها در سمت استاد راهنمای این پژوهش، بلکه در طول دوران تحصیلم در مقطع کارشناسی ارشد، همواره توجه مرا به نکات و دقایقی جلب کرده‌اند که می‌تواند ره‌توشه‌ای برای دیگر تلاش‌های علمی‌ام باشد.

همچنین از آقای دکتر علیرضا حسینی بهشتی، استاد مشاور این پژوهش بسیار سپاسگزارم که با توصیه‌های بجا و مفید خود مرا در هر چه بهتر شدن کیفیت پایان‌نامه یاری رساندند.

از آقای دکتر عباس منوچهری و آقای دکتر جهانگیر معینی علمداری، اساتید محترمی که قبول دعوت نموده، نظارت پژوهش را تقبل و نظرات ارزشمند خود را بیان کردند، کمال تشکر را دارم.

و نیز باید از آقای دکتر مسعود غفاری، مدیر محترم گروه علوم سیاسی تشکر نمایم که در ارتباط با

امور اداری و روند کلی انجام تحقیق، مرا راهنمایی نمودند.

چکیده:

از دیدگاه استوارت میل، عدالت، شاخه‌ای از اخلاق می‌باشد و این در حالی است که وی سودگرایی را به دیگر آموزه‌های اخلاق ترجیح می‌دهد.

از طرفی سودگرایی کلاسیک را خالی از کمبود و نقص نمی‌بیند و درصدد رفع آنها و غنی‌سازی آن آموزه برمی‌آید. نتیجه اصلاحات او حاکی از تحویل سودگرایی کمی (کلاسیک) به فایده‌گرایی کیفی می‌باشد. فایده‌گرایی کیفی - که انعکاسی از نظام فکری میل (اندیشه پیشرفت و ترقی) است - متشکل از اجزاء دانایی، آزادی و همدلی اجتماعی و در رهیافتی سلبی تعریف می‌شود.

با این تحویل، میل، انتقال سریعی از اخلاق هدف محور به اخلاق حق محور دارد. در نتیجه، بستر مناسبی برای نظریه عدالت حق محور بوجود می‌آید که حق انتخاب را بعنوان حق پایه مشخص کرده است و رابطه حق و عدالت را بیش از پیش آشکار می‌سازد.

با کاوش در آثار میل، میتوان فهم او را از مفهوم عدالت، بصورت نظریه‌ای در سه اصل، شناسایی کرد: تعلق حق، رعایت حق و برابری در حق.

اصول فوق، فرد از آن جهت که «گزینشگر» است دارای حق می‌داند، «الزام‌آوری» را ویژگی حق معرفی می‌کند و سهم هر فرد در برخورداری از حق را مساوی با سهم کل افراد از حق برآورد می‌کند.

کلیدواژه‌ها: جان استوارت میل، عدالت، حق، سودگرایی

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول: مقدمه

- ۱-۱- اهمیت موضوع ۱
- ۲-۱- سؤال، فرضیه، روش و هدف تحقیق ۳
- ۳-۱- پیشینه و ادبیات موضوع ۳
- ۴-۱- سازماندهی مطالب ۹

فصل دوم: بررسی مفهوم عدالت

- ۱-۲- ماهیت عدالت ۱۲
- ۲-۲- تقسیم‌بندی نظریات عدالت ۱۵
- ۳-۲- سیر تاریخی و تحول مفهومی عدالت ۱۶
- ۱-۳-۲- عدالت در عصر کلاسیک ۱۶
- ۲-۳-۲- عدالت در عصر هلنیسم ۲۰
- ۳-۳-۲- عدالت در اندیشه رومی ۲۱
- ۴-۳-۲- عدالت در اعصار میانه ۲۲
- ۵-۳-۲- عدالت در عصر رنسانس و عصر خرد ۲۵
- ۶-۳-۲- عدالت در سده‌های اخیر: الف) عدالت و قرارداد ۲۹
- ب) عدالت و دولت حداقل ۳۰
- ج) عدالت و استحقاق ۳۱

فصل سوم: زندگی، تألیفات و بستر فکری میل

- ۱-۳- مروری بر زندگی و آثار میل ۳۴
- ۲-۳- زمینه تاریخی - اجتماعی اندیشه میل ۳۸

۳-۳-۳- بستر فکری میل ۴۰

۳-۳-۱- بررسی روش شناسی میل: الف) روش شناسی عمومی ۴۰

ب) روش شناسی کاربردی ۴۷

۳-۳-۲- انسان از منظر میل ۵۱

فصل چهارم: جان استوارت میل و اخلاق سودگرایی

۴-۱- ماهیت اصل فایده ۵۶

۴-۲- فایده گرایی کیفی ۶۱

الف) فایده گرایی ایده آل ۶۵

ب) فایده گرایی روانشناسانه ۶۶

ج) فایده گرایی لیبرال ۶۸

۴-۳- گونه های سودگرایی ۷۰

۴-۳-۱- عمل سودگرایی ۷۰

۴-۳-۲- قاعده سودگرایی ۷۱

فصل پنجم: رابطه حق و عدالت در اندیشه میل

۵-۱- تعلق حق ۷۶

۵-۲- رعایت حق ۸۱

۵-۳- برابری در حق ۸۹

نتیجه گیری: ۹۹

فهرست منابع و مآخذ:

فهرست منابع فارسی ۱۰۳

فهرست منابع لاتین ۱۰۸

۱-۱- اهمیت موضوع

اگر با ارسطو هم عقیده باشیم که منشاء فلسفه، حیرت است، از زمانیکه بشر فلسفیدن آغاز کرد باین معنا که حیرت خود را در قالب پرسش بیان نمود، به جستجوی چیستی عدالت نیز همت گماشته است. تاریخ کهن این جستجو که به اسطوره یا چکیده پاسخهایی که انسان ابتدایی به پرسشهای بیشمار خود میدارد، برمیگردد، فرایند پرنشیب و فرازی را طی کرده تا به دوران مدرن رسیده است.

در این دوران همواره از عدالت، تعاریف و تئوریهای ارائه شده که اجماعی بر هیچکدام وجود نداشته است. ولی آنچه از این تعاریف و تئوریها می توان دریافت، این است که عدالت در مورد انسان و روابطش در سطوح اجتماعی، سیاسی، اقتصادی می باشد. به همین سبب هر تئوری عدالتی، پیش فرضهایی در مورد ویژگیهای بارز انسان که قرار است عدالت در مورد او اعمال شود دارد از جمله عقلانی بودن و احساس لذت و درد.

جان استوارت میل، لیبرال سیاسی و شخصی که در مکتب اصالت سود پرورش یافت نیز، از این گفته مستثنی نمی باشد. او با توجه به اصول مکاتب لیبرالیسم (عقلگرایی، فردگرایی، آزادی) و اصالت سود (اصل بزرگترین خوشی)، با ایجاد ترکیبی از ویژگیهای عقلانی بودن، توانایی گزینش و احساس لذت و درد سعی کرده است فضای گسترده ای را برای عدالت ترسیم کند.

از مطالعه آثار میل چنین برمی آید که تعلق حقوق و آزادیهایی به تک تک افراد و رعایت آنها، به عدالت معنا می بخشد و این در حالیست که منفعت نیز در این تعریف از عدالت لحاظ شده است و

اصول عدالت به سمت منفعت جهتگیری شده‌اند لذا به سبب این جهتگیری، اصول عدالت، مطلق نیستند و حتی ممکن است کنار گذاشته شوند.

در اینجا ذکر ۳ نکته را ضروری می‌دانیم:

(۱) در این تحقیق، واژه Utility براساس محتوایی که در بردارد به دو واژه «منفعت» و «فایده» ترجمه شده است (زمانیکه در بردارنده نظریات جرمی بنتام باشد، «منفعت» و هر جا که در بردارنده دیدگاه‌های جان استوارت میل باشد «فایده» ترجمه گردیده است) بنابراین ذکر واژه «منفعت» اینجا یا در فرضیه پژوهش حاکی از این است که گرچه میل عدالت را به سمت برداشت خاص خود از Utility جهت می‌دهد ولی به علت اینکه هنوز یک سودگرا است در قسمتهایی می‌تواند با برداشت بنتام نیز مشترکاتی داشته باشد.

(۲) پژوهش حاضر، در چارچوب تبیین اندیشه و بستر فکری میل به تحلیل مفهوم عدالت نزد وی می‌پردازد؛ عبارتی از زیرساختهای فکری میل که بنظر میرسد همانا نگرش معرفتی و انسان شناسانه وی است آغاز میکند و جایگاه عدالت را در این بستر جستجو کرده و سپس خود مفهوم عدالت را توضیح میدهد. بنابراین در هر فصل ممکنست پرسشها و پاسخهای متعددی مطرح شود که حاکی از تلاش برای یافتن جایگاه عدالت و درک نظریه عدالت میل است. این پرسش و پاسخها که بمثابه آزمون و خطای یافته‌های پژوهشگر از زیرساختها و بستر فکری میل میباشد تا انتهای تحقیق و در جهت اثبات یا رد فرضیه فوق‌الذکر ادامه دارد.

(۳) در این تحقیق، منظور از عدالت، با آنچه که در فرهنگ ما عموماً با صحبت به میان آوردن از این مفهوم به اذهان متبادر می‌شود و عدالت اقتصادی را مراد میکند، متفاوت است بلکه تمرکز بر عدالت سیاسی دارد.

۱-۲- سؤال، فرضیه، روش و هدف تحقیق

با توجه به تعریف مسأله و بیان اصلی تحقیق که در قسمت «اهمیت موضوع» ارائه شد، سؤال اساسی که برای پژوهشگر مطرح می‌باشد این است که:

چه رابطه‌ای میان حق و عدالت در اندیشه جان استوارت میل وجود دارد؟

فرضیه‌ای که در پاسخ به این سؤال طرح گردیده بقرار ذیل است:

بنظر می‌رسد جان استوارت میل، عدالت را بر حق استوارت میکند ولی در تحلیل نهایی منفعت را در تئوری خود وارد می‌داند.

روش و ابزار گردآوری اطلاعات: کتابخانه‌ای

روش انجام تحقیق: توصیفی - تحلیلی

هدف تحقیق: آشنایی با نظریه عدالت از منظر یک لیبرال سودگرا

۱-۳- پیشینه و ادبیات موضوع

سوابق مربوط به موضوع تحقیق را می‌توان با توجه به منابع در دسترس به ۲ دسته اصلی تقسیم نمود:

(۱) تألیفاتی از جان استوارت میل (۲) تألیفاتی در مورد جان استوارت میل

(۱) تألیفاتی که از استوارت میل در دسترس است به دو صورت کتاب و مقاله می‌باشند که صرفاً سه

کتاب آن به فارسی ترجمه شده است. برجسته‌ترین و ماندگارترین این کتب، «رساله درباره آزادی»

می‌باشد.^(۱) میل در این رساله، به بزرگترین مسأله سیاسی روزگارش یعنی جدال فکری بین کسانیکه

طرفدار آزادی فردی بودند و کسانیکه میکوشیدند فرد را محکوم قدرت اجتماع سازند میپردازد و

میکوشد با دلایلی متقن، دفاعی از آزادی فردی داشته باشد و حدود قدرت جامعه نسبت به فرد را

۱- جان استوارت میل، رساله درباره آزادی، جواد شیخ‌الاسلامی، چ چهارم، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۵.

مشخص سازد.

کتاب دیگر میل که موضوعی سیاسی دارد و به لحاظ نگارش و همچنین از حیث ترجمه، متأخر از «رساله درباره آزادی» است، «تاملاتی در حکومت انتخابی»^(۱) نام دارد. میل با هدف باز نمایاندن نتیجه تفکراتش در باب برترین ساختار حکومت دموکراتیک، به نگارش این رساله می پردازد و نظریه عمومی حکومت و نهادهای دموکراتیک را به بحث می گیرد. در نهایت وی، حکومت انتخابی یا دموکراسی راستین را که ترکیبی از دخالت و نظارت مردم در امور سیاسی و شایسته سالاری است با تأکید بر همگانی کردن حق رأی به همراه حق رأی مضاعف نخبگان، پیشنهاد می کند.

سومین و آخرین رساله ترجمه شده از میل «انقیاد زنان»^(۲) می باشد. این کتاب شرح عقیده‌ای است که میل از همان آغاز دوره‌ای که در عرصه نظر به مسائل اجتماعی و سیاسی پرداخت، به آن پایبند بوده و این بار موضوع آزادی و حق رأی را در قالب دیدگاه‌هایی فمینیستی طرح می کند.

دیگر تألیفات استوارت میل که از منابع در دسترس ما می باشد و در این تحقیق نیز مورد استفاده قرار گرفته است، کتاب سیستم منطق^(۳)، مقالات کولریج^(۴)، اصالت سود^(۵)، طبیعت^(۶) و فایده مذهب^(۷) می باشد. البته میل در گزارشی از زندگینامه شخصی^(۸) خود به تعداد کثیری مقاله که در طول حیاتش نگاشته و در روزنامه‌ها و مجلات زمانه‌اش چاپ و منتشر گردیده اشاره می کند.

میل در «سیستم منطق» که رساله‌ای در باب روش علمی است می کوشد در صورت بندی جدیدی از

۱- جان استوارت میل، تاملاتی در حکومت انتخابی، علی رامین، ج اول، تهران، نشر نی، ۱۳۶۹.

۲- جان استوارت میل، انقیاد زنان، علاءالدین طباطبایی، ج اول، تهران، انتشارات هرمس، ۱۳۷۹.

3- John Stuart Mill, A System of Logic, London, Longmans & Co. 1893.

4- John Stuart Mill, Coleridge, Alan Ryan(ed), Utilitarianism and other Essays, London, 1967.

5- John Stuart Mill, Utilitarianism, Alan Ryan(ed), Utilitarianism and other Essays, London, 1987.

6- John Stuart Mill, Natur, MaxLerner(ed), Essential Works of J.S.Mill, Newyork, 1965.

7- John Stuart Mill, Utility of Religion, MaxLerner(ed), Essential Works of J.S.Mill, Newyork, 1965.

8- John Stuart Mill, Autobiography, Jack Stillinger(ed), University of Illinois, 1969.

فلسفه تجربی، افراط پوزیتیویستها در بهره‌گیری از روش علمی و امتناع شهودگرایان در استفاده از این روش را جبران نماید گرچه بظاهر و در نظر اول تصور می‌شود خود وی نیز از پوزیتیویستهای افراطی است.

مقاله‌ای که میل خطاب به کولریج، رمانتیک و محافظه‌کار همعصرش می‌نویسد حاوی نمونه‌ای از ملاحظات پر از قید و شرط وی (میل) در مورد میراث فکری اش می‌باشد. میل در این مقاله با منتقد علنی اخلاق سودگرایی، فلسفه مکانیستی و پوزیتیویسم روبرو می‌شود. او را بعنوان متفکری عمیق می‌ستاید و لذا تفکر چند سویه خود را به نمایش می‌گذارد.

«اصالت فایده»، اصلیتین مرجع مطالعه دکترین اخلاق استوارت میل می‌باشد ضمن آنکه تلاشی ناموفق در جهت معرفی اخلاقی کاملاً تجربی است در بردارنده نکاتی است که سبب برجستگی دکترین اخلاق میل و ایجاد تمایز با دیگر سودگرایان می‌شود.

در مقاله فایده مذهب، میل بطور کلی معتقدست عقل می‌تواند از عناصر فلسفی و مذهبی (منظور مسیحیت است) منتهای استفاده را بکند و بهترین اخلاق بشری را رقم زند. گرچه مذهب باین سبب که نه قابل اثبات و نه قابل رد است نمی‌تواند پایه ضروری برای اخلاق باشد. میل می‌خواهد جوهر مذهب را از تارهای فوق طبیعی اش رهایی بخشد و در این میان، این عقیده را که قانون طبیعت، اساس مذهب یا اخلاق باشد در مقاله طبیعت رد می‌کند و مذهب انسانگرایی را ارائه می‌دهد.

۲) قلت منابع ترجمه شده در مورد میل گرچه بهمان اندازه منابع برگردانده شده به فارسی، از میل نیست ولی بسی افزون بر آن نیز نمی‌باشد. از این تعداد قلیل، دو کتاب «فلسفه سیاسی استوارت میل»^(۱) و «جان استوارت میل»^(۲)، تنها منابع اختصاصی با موضوع اندیشه‌های میل می‌باشند. در کتاب اول که

۱- جای‌گری، فلسفه سیاسی استوارت میل، خشایار دیهیمی، چ اول، تهران، انتشارات طرح نو، ۱۳۷۹.

۲- ویلیام تاماس، جان استوارت میل، خشایار دیهیمی، چ اول، تهران، انتشارات طرح نو، ۱۳۸۰.